

ԳՐՈՒԹՅԱՆ և ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶՈՒԳԱԶՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ Հասմիկ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ զուգաձևություն, նորմ, համակարգ, ուղղախոսություն, ուղղագրություն, շեշտ, տողադարձ, իմաստային առանձնահատկություններ, կառուցվածքային առանձնահատկություններ, ռճական առանձնահատկություններ, գրության կանոններ, արտասանության կանոններ:

Ключевые слова - параллельные формы, норма, система, орфоэпия, орфография, ударение, перенос, смысловые особенности, созидательные особенности, стилистические особенности, правила написания, правила звучания.

Keywords – parallel forms, norm, system, orthology, orthography, accent notation, syllabification, semantic peculiarities, structural peculiarities, stylistic peculiarities, writing rules, pronunciation rules.

ПАРАЛЛЕЛЬНЫЕ ФОРМЫ НАПИСАНИЯ И ЗВУЧАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ А. ГАЗАРЯН

В рамках данного исследования представлены правила написания и звучания в соответствии с нормами современного армянского языка тех параллельных форм, к которым относятся орфоэпия, орфография, ударение, перенос, склонения имен, заключенных в кавычки, и использование артикля. Анализ указанных выше параллельных форм мы провели отдельно, по возможности подчеркнув их прикладные, смысловые, созидательные и стилистические особенности.

THE PARALLEL FORMS OF SPELING AND SOUNDING IN CONTEMPORARY ARMENIAN LANGUAGE H.GHAZARYAN

The parallel forms of orthology, orthography, accent notation, syllabification, as well as case ending and article use of the nouns enclosed in quotation marks, corresponding to the writing and pronunciation norms of the modern Armenian language are presented within the scope of this article. The examination of the above mentioned parallel forms has been implemented separately, considering their application, semantic, structural, stylistic features as far as possible.

Սույն աշխատանքի սահմաններում կներկայացնենք ժամանակակից գրական հայերենի գրության և արտասանության նորմով ընդունված այն զուգաձևությունները, որոնք վերաբերում են ուղղախոսությանը, ուղղագրությանը, շեշտադրությանը, տողադարձին, չակերտներում առնվող անունների հոլովական վերջավորությունների և հոդերի գրությանը: Վերը նշված զուգաձևությունների քննությունը կվորձենք կատարել առանձին-առանձին՝ հնարավորինս անդրադառնալով դրանց կիրառական, իմաստային, կառուցվածքային և ռճական առանձնահատկություններին:

Անսխալ գրելն ու արտասանելը, ճիշտ մտքեր կառուցելը մարդու գրագիտության առաջին ու տարրական չափանիշներն են: Դրանից հետևում է, որ յուրաքանչյուրն իր խոսքի գրական որակն ու մակարդակն ապահովելու նպատակով պետք է նախ և առաջ տիրապետի և հետևի լեզվական նորմին, որը լեզվական հանրության կողմից որոշակի ժամանակաշրջանում ընտրած և ընդունված, մշակված կանոնների ամբողջությունն է՝ ամրակայված լեզվի բոլոր մակարդակներում՝ հնչյունական, բառային, քերականական: Գրական նորմը, սակայն, լինելով հարաբերականորեն կայուն և միասնական, նաև նշանակալիորեն տարբերակված է. կան որոշակի լեզվական միջոցների համար զուգաձևություններ, որոնք իմաստով նույն և ձևով տարբեր բառային կամ քերականական ձևեր են, պատմականորեն <<առաջանում են որպես

լեզվական հեղաշրջման հետևանք, լեզվի մյուս գործոնների ազդեցության արդյունք, որպես լեզվական իրողությունների բազմաբնույթ փոխհարաբերությունների հետևանք»¹:

Ժամանակակից հայերենը, լինելով համակարգված և նորմավորված լեզու, չի բացառում զուգաձևությունների գոյությունը, և ներկա փուլում նրա բոլոր մակարդակներում՝ հնչյունական, բառային, քերականական, զուգաձևությունները հասել են մեծ չափերի: Եվ քանի որ զուգահեռ տարբերակները կարող են լինել ինչպես նորմի սահմաններում, այնպես էլ ոչ, ուստի անճշտություններից խուսափելու համար անհրաժեշտ է ունենալ ստույգ գիտելիքներ լեզվական նորմի մեջ ընդունված զուգաձևությունների, նրանց առաջացման, գոյության, ինչպես նաև գործածության ոլորտների, տեղին և ճիշտ օգտագործման նրբությունների մասին:

Լեզվական համակարգում առաջացող որևէ զուգահեռ ձև սկզբից դիտվում է նորույթ և ոչ հանձնարարելի: Ժամանակի ընթացքում, եթե այն արմատավորվում է և տարածվում, ձեռք է բերում հավասար գործածության իրավունք արդեն գոյություն ունեցողի կողքին: Որոշ ժամանակ անց՝ դրանք, չունենալով լեզվաարտահայտչական կամ իմաստային որևէ տարբերություն, դառնում են համագոր և փոխարինում իրար: Այնուհետև զուգաձևությունների հավասարակշռությունը խախտվում է, և հաճախանում է նոր տարբերակի գործածությունը: Աստիճանաբար հինը իր տեղը զիջում է նորին (հնարավոր է և հակառակը): Զուգաձևությունների ժամանակավոր հարաբերակցության շրջանում տարբերակների հարաբերակցությունը չի կարող նույնը լինել, ուստի և այդ հարաբերակցությամբ պայմանավորված՝ զուգաձևությունները լինում են կանոնական և ոչ կանոնական:

Կանոնական զուգաձևություններում տարբերակները կարող են լինել համագոր և ոչ համագոր: Համագոր են այն տարբերակները, որոնք իմաստային, ոճական, լեզվաարտահայտչական զգալի տարբերություններ սովորաբար չեն ունենում և կարող են իրար ազատ փոխարինել, կիրառվել բոլոր ոլորտներում: Ոչ համագոր զուգաձևությունները ունեն իմաստային, ոճական, կիրառական, տարածական որոշակի տարբերություններ և գտնվում են լրացուցիչ բաշխման մեջ: Չնայած ոչ կանոնական զուգաձևությունները սովորաբար հակասում են լեզվական նորմին, սակայն լեզուն չի բացառում այնպիսի անկանոն տարբերակների գոյությունը, որոնց գործածությունը որոշակի նպատակով և որոշակի բառային միջավայրում համարվում է թույլատրելի լեզվական նորմի տեսակետից:

Լեզվական նորմով հաստատված ինչպես կանոնական, այնպես էլ ոչ կանոնական զուգաձևությունների իմացությունն այսօր ունի թե՛ տեսական, թե՛ գործնական նշանակություն: Արդի հայ լեզվաբանության մեջ այս առումով առավել շատ կատարվել են նկարագրական աշխատանքներ: Արձանագրել են եղած փաստերը և դրանով իսկ հաստատել նրանց գոյությունը լեզվի համակարգում, բայց թե ինչ արժեք ունեն դրանք լեզվի զարգացման տվյալ փուլում, տարածական ինչ չափերի են հասել, կիրառական ինչպիսի ոլորտներ են ընդգրկում, իմաստային, ոճական ինչպիսի նրբություններ ունեն, կանոնական են, թե՞ ոչ, և նման այլ հարցեր մնում են քիչ ուսումնասիրված:

Սույն աշխատանքի սահմաններում կներկայացնենք ժամանակակից գրական հայերենի գրության և արտասանության նորմով ընդունված այն զուգաձևությունները, որոնք վերաբերում են ուղղախոսությանը, ուղղագրությանը, շեշտադրությանը, տողադարձին, չակերտներում առնվող անունների հոլովական վերջավորությունների և հոդերի գրությանը: Վերը նշված զուգաձևությունների քննությունը կփորձենք կատարել առանձին-առանձին՝ հնարավորինս անդրադառնալով դրանց կիրառական, իմաստային, կառուցվածքային և ոճական առանձնահատկություններին:

¹ Ջ.Աղաջանյան, Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, Ե., էջ 114:

Ուղղախոսություն

1. Հայերենում բաղաձայնների արտասանությունը հիմնականում համապատասխանում է գրությանը, բայց երբեմն այս համապատասխանությունը խախտվում է: *Բ, գ, դ, ձ, ջ* ձայնեղ բաղաձայններ նշանակող տառերը մի շարք բառերում բառամիջի և բառավերջի դիրքերում՝ հատկապես *դ, մ, ն, ր* բաղաձայներից և ձայնավորներից հետո, արտասանվում են *փ, ք, թ, ց, չ*: Ձայնեղ բաղաձայններով մի խումբ բառերի արտասանությունը ներկայումս տատանվում է, և արտասանական տատանումներն ու դրա հետևանքով առաջացած զուգաձևությունները ինքնաբերաբար հանդես են գալիս որպես արտասանական ազատ տարբերակներ: Տարբերակների ընտրության հարցում պետք է առաջնորդվել տերմինաբանական կոմիտեի ընդունած որոշմամբ, որի համաձայն՝ երկակի արտասանության դեպքում նախապատվությունը պետք է տալ գրային արտասանությանը: Արտասանական այս սկզբունքը ամրագրված է ՀՀ ԿԳ նախարարության Լեզվի պետական տեսչության հայերենի բարձրագույն խորհրդի համապատասխան որոշման մեջ, որի առանձին կետերի տակ նշվում են արտասանական զուգաձևություն ունեցող հետևյալ արմատներն ու նրանցից կազմված բառերը՝ *արբել, արբեցողություն, ջրարբի, բորբել, ձերբակալել, ներբող, արգելք, արգելակել, համերգ, մեներգ, գովերգ, մրգաշատ, մրգանուշ, Թորգոմ, արդ, արդիական, աճուրդ, ապարդյուն, գեղարդ, գմբեթարդ, խորանարդ, կորնթարդ, սեղանարդ, կոնարդ, ձվարդ, երիտասարդ, թակարդ, կախարդ, հարդար, մակարդ, մակարդակ, նավասարդ, Տրդատ, արձան, արձանագործ, արվարձան, վրձին, արջառ, արջասպ, երջանիկ, մրջյուն, մրջնաթթու, քրջիկ, քուրջ, գրաբար, արեգ, գոգ, երկրպագել, զուգահեռ, զուգվել, զուգադիպել, թագուհի, մոգ, նվագ, վարագույր, վառող, Սեդրակ, աջակցել, իջնել, հաջող, մեջք, քրոջ, կնոջ*:¹ Անդրադառնալով նշված որոշմանը՝ Յու. Ավետիսյանը միանգամայն իրավացիորեն նշում է. «Որպես գերակա սկզբունք հռչակելով ձայնեղների գրային արտասանությունը՝ որոշումը երկակի արտասանություն ունեցող բառերի շարքում թվարկում է նաև այնպիսիք, որոնցում ձայնեղների խուլ հնչյունը այսօր ընկալվում է, մեղմ ասած, արտառոց ու անհամոզիչ: Այսպես, օրինակ, իբրև երկակի արտասանությամբ բառեր են նշվում նաև հետևյալները՝ *արգելք, Թորգոմ, մեներգ, մարգագետին, արդի, աճուրդ, ապարդյուն, երիտասարդ, մակարդակ, նավասարդ, զուգահեռ, զուգընթաց, հեգ, մոգ, մոգական, նվագել, վառող, աջակցել, հաջողություն* և այլն: Այս բառերի երկրորդ խուլ հնչյունով տարբերակները հնացած են և կենդանի խոսքում իրենց տեղը չունեն: Ժամանակակից հայերենում դրանք հնչում են գրային արտասանությամբ: 2006 թ. «Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու»-ում արտասանական այս հնացած ձևերի «հայտնության» պատճառներից մեկն այն է, որ սույն որոշման նախագիծը կազմվել է շուրջ կես դար առաջ՝ 20-րդ դարի 60-ականներին, և հաստատվել տերմինաբանական կոմիտեի 1969 թ. հուլիսի նիստում: 2006-ի տեղեկատուում այն զետեղվել է նույնությամբ՝ առանց վերամշակման ու վերանայման՝ այս անգամ իբրև Հայերենի բարձրագույն խորհրդի որոշում»:² Վերը բերված բառաշարքում համաձայն չենք *մարգագետին, նվագել և վառող* բառերի խուլ հնչյունով տարբերակների հնացած լինելու հետ, բայց որ որոշումն ունի վերանայման անհրաժեշտություն, միանշանակ է:

2. Լեզվական այն կանոնը, որի համաձայն, եթե բաղադրյալ բառերի բաղադրիչների կցույթում *է*-ով կամ *ռ*-ով սկսվող բաղադրիչին նախորդում է ձայնավոր, ապա *է*-ն արտասանվում է *յէ, ռ*-ն՝ *ւյռ*, որպեսզի ձայնավորների կուտակում չառաջանա՝ *ամենաէ/յէ/րկար*, ամենառ/ւո/րակյալ, իսկ եթե նախորդում է բաղաձայն, ապա *է*-ն արտասանվում է *է՝ անէ/է/րես, ռ*-ն՝ *ո՝ անո/ո/րակ*: Պետք է նկատել, սակայն, որ սահմանված կանոնը ժամանակակից հայերենի ուղղախոսության մեջ ամբողջությամբ չի գործում: *Ան* – ժխտական նախածանց ունեցող բառերի մի որոշ մասում գործում է արտասանական զուգահեռ տարբերակ. *է*-ի փոխարեն արտասանվում է նաև *յէ, օ*-ի

¹ Տե՛ս Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Եր., 2006, էջ 197:

² Ավետիսյան Յու., Տեղաշարժեր արդի գրական հայերենում, Ե., 2011, էջ 25-26:

փոխարեն՝ նաև վո, ինչպես՝ ան/է/կամտաբեր // ան/յէ/կամտաբեր, ան/է/րնակայելի // ան/յէ/րնակայելի, ան/է/ռանդ // ան/յէ/ռանդ, ան/է/գրական // ան/յէ/գրական, ան/է/դանակ // ան/յէ/դանակ, ան/է/րաժշտական // ան/յէ/րաժշտական, ան/է/րկաթ//ան/յէ/րկաթ, ան/է/րկիմաստ//ան/յէ/րկիմաստ, ան/է/րկմտություն//ան/յէ/րկմտություն, ան/է/նթադատ//ան/յէ/նթադատ, ան/է/րկյուղություն // ան/յէ/րկյուղություն, ան/ո/դնաշարավոր // ան/վո/դնաշարավոր, ան/ո/դջամիտ // ան/վո/դջամիտ, ան/ո/խակալ//ան/վո/խակալ, ան/ո/րդի//ան/վո/րդի ան/ո/տնահարելի//ան/վո/տնահարելի, ան/ո/խ//ան/վո/խ, ան/ո/խություն//ան/վո/խություն, ան/ո/դնուց//ան/վո/դնուց, ան/ո/ճ//ան/վո/ճ, ան/ո/սպնյակ//ան/վո/սպնյակ, ան/ո/տ// ան/վո/տ, ան/ո/տնահարելի//ան/վո/տնահարելի, ան/ո/տնյա//ան/վո/տնյա, ան/ո/րոգայթ// ան/վո/րոգայթ: Նշված բառերում երկրորդ տարբերակներն այսօր ավելի մեծ գործածություն ունեն, որն էլ պայմանավորված է ե-ով, ո-ով սկսվող բաղադրիչների իմաստային անկախությամբ, ինչպես նաև ան- ածանցով դրանց ժխտումն ընդգծելու անհրաժեշտությամբ:

Ուղղագրություն

Հատուկ անունների գրության գուգաձևություն

1. Հատուկ անունների համակարգում գուգաձևությունները առավելապես կապվում են նույն բառի մեծատառով կամ փոքրատառով գրության, ինչպես նաև այլ հանգամանքների հետ, որոնց էլ կանդրադառնանք ստորև:

ա. Պաշտոնական փաստաթղթերում և հաղորդագրություններում մեծատառով գրվող, Պառլամենտ, Կոնգրես, Սենատ, Սեյմ, Մեջլիս, Դումա, Ռադա, Խուրալ, հայերեն՝ Կառավարություն և այլ անունները՝ իբրև պետական կենտրոնական ղեկավար մարմնի տեսակ անվանող բառեր գործածվելիս գրվում են փոքրատառ, մտնում են բառարան որպես հասարակ անուն և իմաստային տարբերությամբ պայմանավորված՝ առաջ բերում գրության գուգաձևություն / Պառլամենտ//պառլամենտ/:¹

բ. Արևելք//արևելք, Արևմուտք//արևմուտք, Հյուսիս//հյուսիս, Հարավ//հարավ գուգաձևություններում տարբերակների ընտրությունը կատարվում է խոսքային իրադրությամբ պայմանավորված: Փոքրատառով տարբերակները գործածվում են աշխարհի չորս կողմերը ցույց տալու իմաստով, մեծատառով տարբերակները նշանակում են մեկից ավելի երկրների աշխարհաքաղաքական, տնտեսական, մշակութային մի ամբողջություն:

գ. Տառադարձության և գրադարձության սկզբունքների ոչ հստակ տարբերակումը, այլ լեզուներում բացակայող հնչույթների արտահայտման տարբեր սկզբունքների կամ հին ու նոր տառադարձման հին ու նոր օրենքների կիրառումը և ընդհանրապես տառադարձության որոշակի սկզբունքների բացակայությունը հանգեցնում են նրան, որ կողք կողքի հանդիպում են երկու և ավելի համարժեքներ, որոնք համարվում են կանոնական համագոր տարբերակներ: Դրանցից են՝ Քեոպս//Քեոփս, Ֆահրատ//Ֆահրադ, Թագոր//Տագոր, Միսաք//Միսակ, Դելֆիա//Դելֆի, Դոն Կիխոտ//Դոն Բիշոտ, Թբիլիսի//Թիֆլիս, Բյութանիս//Բութանիս, Սոլոմոն//Սոլոմոն, Պլատոն//Պլատոն, Գալիա//Գաղիա, Ուիլյամ//Վիլյամ, Էմանվել//Էմանուել, Էդվարդ//Էդուարդ, Մեդուզա//Մեդուսա, Օսեե//Օսիա և այլն:

դ. Գուգաձևություն են ներկայացնում մի շարք անունների -իկ փոքրացուցիչ-փաղաքշական ածանցով ձևավորված տարբերակները, որոնք, ստանալով ինքնուրույն գործածություն, ժողովրդախոսակցական լեզվից անցել են գրական լեզու: Օր.՝ Բենիամին//Բենիկ, Գարեգին//Գարիկ, Զորայր//Զորիկ, Խաչատուր//Խաչիկ, Հովհաննես//Հովիկ, Արա//Արայիկ, Շուշան//Շուշանիկ և այլն: Անձնանունների որոշ ձևափոխված տարբերակներ ևս՝ որպես գուգաձևություն, գրական նորմի սահմաններում են, և նրանց գործածությունը թույլատրելի է: Դրանցից են՝ Զաքարիա//Զաքարե//Զաքար, Հարություն//Հարութ, Վաչե//Վաչագան,

¹ Տե՛ս Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Ե., 2006, էջ 292:

Արուսյակ//Արուս, Սիրանուշ//Սիրուշ, Հայկանուշ//Հայկուշ, Սուկրատես//Սուկրատ, Ջուլիետա//Ջուլիետ և այլն: Ժողովրդախոսակցական ոճին բնորոշ փաղաքշական – փոքրացուցիչ մասնիկներով կազմված շատ տարբերակներ, լինելով հասարակաբանություն, ժարգոնային, խոսակցական, գրական լեզվում հանձնարարելի չեն:

Ե.Կրոնանկեղեցական ոլորտը մեծատառի գրության հարցում յուրահատուկ մի համակարգ է ներկայացնում: Արևմտահայերենի և եվրոպական լեզուների ազդեցությամբ, ինչպես նաև արտալեզվական որոշ գործոնների թելադրանքով կրոնական գրականության և պարբերական մամուլի մեջ քրիստոնեական հավատին և եկեղեցուն առնչվող բազմաթիվ հատուկ անուններում՝ հաճախ մեծատառով են գրվում բաղադրյալ հատուկ անունների բոլոր բաղադրիչները՝ առաջացնելով զուգահեռ տարբերակներ, ինչպես՝ *Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցի// Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի, Կաթողիկոս ամենայն հայոց//Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Կաթողիկոս մեծի տանն Կիլիկիո// Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո, Կաթողիկոսություն ամենայն հայոց//Կաթողիկոսություն Ամենայն Հայոց, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս// Մեծի տանն Կիլիկիո կաթողիկոս, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսություն// Մեծի տանն Կիլիկիո կաթողիկոսություն, Մայր աթոռ//Մայր Աթոռ, Մայր աթոռ Սուրբ Էջմիածին//Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, Մայր տաճար//Մայր Տաճար, Երուսաղեմի հայոց պատրիարքական աթոռ//Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքական Աթոռ, Արարատյան հայրապետական թեմ//Արարատյան Հայրապետական Թեմ, Բուն բարեկենդան//Բուն Բարեկենդան, Տոն տապանակի//Տոն Տապանակի, Երկրորդ օրենք//Երկրորդ Օրենք, Սուրբ գիրք//Սուրբ Գիրք և այլն: Զուգաձևություններ են հանդիպում նաև դիմալաձևերի, եկեղեցական արարողությունների անուններում, ինչպես՝ *Ճրագալույց//ճրագալույց, Դոնբացք//դոնբացք, Սուրբ պատարագ//սուրբ պատարագ, Տիեզերական ժողով//տիեզերական ժողով, Սինոդ//սինոդ, Վկայության խորան//վկայության խորան, Վեհարան//վեհարան, Ուխտի տապանակ//ուխտի տապանակ, Սրբազան հայր//սրբազան հայր, Տեր հայր//տեր հայր* և այլն: Նշված զուգաձևություններում գրական լեզվի նորմի տեսակետից ճիշտ են առաջին տարբերակները, սակայն քանի որ ՀՀ ԿԳՆ լեզվի պետական տեսչության հայերենի բարձրագույն խորհրդի որոշման մեջ նշվում է Հայոց եկեղեցու պաշտոնական լեզվում մեծատառերի ազատ գործածության մասին¹, բնականաբար ճիշտ են նաև երկրորդ տարբերակները: Կան նաև կրճատ և լրիվ գրությամբ արտահայտված զուգաձևություններ՝ *Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Նորին Սուրբ Օծություն Տեր Տեր*:*

Հիսուս Քրիստոս և *Մարիամ Աստվածածին* նշանակող զուգաձևություններում նախընտրելի են երկու բաղադրիչների մեծատառով գրության ձևերը, ինչպես՝ *Աստծու Որդի, Բարի Վարդապետ, Երկրորդ Ադամ, Աշխարհի Լույս, Աստծո Սուրբ, Բերդեհեմի Մանուկ, Դավթի Որդի, Թագավորների Թագավոր, Խաղաղության Իշխան, Տերերի Տեր, Բարի Հովիվ, Սուրբ Կույս* և այլն:

գ.Դիվանագիտական և պաշտոնական փաստաթղթերում թույլատրվում է *Նախագահ* (երկրի նախագահ) բառի մեծատառով գրությունը: Պաշտոնական գրությունների մեջ մեծատառով են գրվում պայմանական հատուկ անունները: Օրինակ՝ *Պայմանագիրը ստորագրող կողմերը՝ Երևանի պետական համալսարան (այսուհետև՝ Համալսարան) և ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիա (այսուհետև՝ Ակադեմիա), պարտավորվում են...*: Այդպես էլ միայն պայմանագրերում և որոշ այլ գրություններում մի շարք հասարակ անուններ կարող են հանդես գալ մեծատառով:

2.Հատուկ անունների համակարգում կան նաև ձևաբանական-ձևակազմական զուգաձևություններ, որոնք համագոր տարբերակներ են և կարող են ունենալ միայն ոճական տարբերություն: Դրանցից են՝ *Աղբիական //Աղբիատիկ ծով, Ալպեր //Ալպյան լեռներ*,

¹Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Ե., 2006, էջ :

Անդեր//Անդյան լեռներ, Բյուրակնյա//Բյուրակնի լեռներ, Բոտնյան//Բոտնիկ ծոց, Գողթն//Գողթան գավառ, Գեղամա//Գեղամի լեռներ, Գառնիի//Գառնու հեթանոսական տաճար, Մասնա//Մասունի դաշտ, Սևանա//Սևանի լիճ, Մարմարա//Մարմարի ծով և այլն:

Անջատ, գծիկով և միասին գրվող բառերի գրության զուգաձևություն

1. Արմատի կրկնությամբ կազմված կամ հոմանիշային, հականիշային հարաբերություն արտահայտող, կամ էլ իմաստային առնչակցություն ցույց տվող այն բարդությունները, որոնց բաղադրիչները կապակցվում են ու, և շաղկապներով, առ, ի նախդիրներով, եթե առանձնաբար շեշտվում են, գրվում են առանձին, իսկ եթե արտասանվում են միասնաբար, գրվում են միասին՝ առաջ բերելով զուգաձևությունների համագոր տարբերակներ, այսպես՝ *ահ ու դող/ահուդող, անց ու դարձ/անցուդարձ, բառ ու բան/բառուբան, գոր ու գիշեր/գորուգիշեր, ինձ ու ինձ/ինձուինձ, քեզ ու քեզ/քեզուքեզ, լաց ու կոծ/լացուկոծ, լիտր ու կես/լիտրուկես, մեկ ու կես/մեկուկես, տարի ու կես/տարիուկես, ամիս ու կես/ամիսուկես, տոննա ու կես/տոննաուկես, լուռ ու մունջ/լուռումունջ, խաղ ու պար/խաղուպար, ծանր ու մեծ/ծանրումեծ, կարգ ու սարք/կարգուսարք, ներս ու դուրս/ներսուդուրս, նիստ ու կաց/նիստուկաց, վարք ու բարք/վարքուբարք, չափ ու ձև/չափուձև, չեմ ու չեմ/չեմուչեմ, , բայց և այնպես/բայցևայնպես, առ և տուր/առնտուր, դեմ առ դեմ/դեմադեմ, մեջ առ մեջ/մեջառմեջ, մի առ մի/միառմի, փոխ առ փոխ/փոխառփոխ, մերթ ընդ մերթ/մերթընդմերթ* և այլն:

Զուգաձևությամբ են հանդես գալիս նաև հետևյալ բառերը՝ *թեպետ և/թեպետն, ուստի և/ուստին, գուցե և/գուցեն, այսօր և/եթ/այսօրենք, իսկույն և/իսկույնենք, առ այսօր/առայսօր, ի միջի այլոց/իմիջիայլոց, առօրյա խոսակցական/առօրյա-խոսակցական, համենայն դեպս/համենայնդեպս, հարյուր հազարավոր/հարյուրհազարավոր, Շահ Աբաս/Շահ-Աբաս, Թեժ լեռ/Թեժլեռ, Եվրոպական խորհուրդ/Եվրախորհուրդ, Եվրոպական միություն/Եվրամիություն, Կուրո Սիվո/Կուրոսիվո, Դեր Զոր/Դեր-Էզ-Զոր, Բաբելմանդեբի/Բաբ-Էլ- Մանդեբի* և այլն:

2. Գոյականներով և ի վայր/վար/, ի վեր հետադրություններով բաղադրված այն բարդ բառերը, որոնք ունեն մեկ բառային շեշտ և մակբայի, երբեմն էլ ածականի կամ գոյականի խոսքիմասային նշանակություն, գրվում են անանջատ, ինչպես՝ *բերանքսիվայր/վար/, բերանքսիվեր, գլխիվայր/վար/, գլխիվեր, գառիվայր/վար/, գառիվեր, դարիվայր/վար/, դարիվեր, երեսնիվայր/վար/, երեսնիվեր, հիմնիվայր/վար/, հիմնիվեր*: Թույլատրվում է անանջատ գրության միավորների բաղադրիչների անջատ գրությունը, եթե առաջին բաղադրիչը նույնությամբ անկախ գործածություն ունի: Օր.՝ *դար ի վար, դար ի վեր, երեսն ի վար, հիմն ի վար*:¹

Չակերտներում առնվող բառերի հոլովական վերջավորությունների և հոդերի գրության զուգաձևություն²

Չակերտներում առնվող անունների հոլովական վերջավորություններն ու հոդերը գվում են չակերտներից դուրս, գծիկով անջատված այն դեպքում, երբ անվան և վերջավորության կամ հոդի միասին գրությունը առաջ է բերում հայերենի համար անսովոր ձևեր կամ դժվարացնում բնագրի ընկալումը, մասնավորապես՝ 1.*եթե անունը արտահայտված է ամբողջական նախադասությամբ* /<<Սերմնացանները չվերադարձան>> -ը/, 2.*եթե անունը բաղադրյալ լինելու դեպքում վերջին բաղադրիչը կա՛մ բառի հոլովաձև է, կա՛մ անձնական ու ցուցական դերանուն/ <<Ամպի տակից>>-ը>>, <<Երգ մեր քարերի մասին>>-ի, <<Դու և ես>>-ի/, 3/եթե անունը բերված է օտար կամ կրճատ գրությամբ, անվան վերջավորության բաղադրիչը թվանշան կամ տառային հապավում է* /<<ՀՀ>>-ի փոստից, <<Երգ 2001>>-ի հաղթողները/:

¹Տե՛ս Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Ե., 2006, էջ 276:

² Տե՛ս Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Ե., 2006, էջ 216-217 :

Մնացած դեպքերում վերջավորություններն ու հոդերը գրվում են չակերտներում՝ անվան վերջին բաղադրիչին միացած, սակայն թույլատրվում է վերջավորության կամ հոդի անջատ գրությունը, եթե անհրաժեշտ է առանձնացնել անվան ուղիղ ձևը՝ այն հստակ և հասկանալի դարձնելու նպատակով, այդպես էլ ստացվում են գուգահեռ տարբերակներ, ինչպես՝ *հատված «Մամվելից»/«Մամվել»-ից // «Մամվել» վեպից*:

Շեշտադրության գուգաձևություններ

Շեշտադրության հետ կապված արտասանական գուգաձևությամբ հանդես են գալիս մի շարք բառեր՝ *գո՛նե/գոնե՛, գու՛ցե/գուցե՛, նա՛ն/նան՛, մա՛նավանդ/մանավա՛նդ, նու՛յնիսկ/նույնի՛ սկ, նու՛յնքան/նույնքա՛ն*: Արտասանական տեղաշարժ նկատվում է նաև օտար բառերի թեք ձևերում՝ *Պու՛ շկին-Պու՛շկինի // Պու՛ շկինի, ֆի՛ զիկա-ֆի՛զիկայի // ֆի՛ զիկայի*:¹

Տողադարձի գուգաձևություններ²

1.Քանի որ հայերենի *յա, յո, յու* երկբարբառակերպ վանկերի *յ* բաղադրիչի և նրան նախորդող բաղաձայնի միջև *ը* չի արտասանվում, ուստի *յ-ին* նախորդող բաղաձայնը կամ բաղաձայներից վերջինը կարող է նաև նրան միացած անցնել հաջորդ տողը՝ առաջացնելով տողադարձի գուգաձևություն, օրինակ՝ *անկ-յուն//ան-կյուն, արդ-յոք//ար-դյոք, գոչ-յուն//գո-չյուն, գիտութ-յուն//գիտու-թյուն, կոստ-յում//կոս-տյում, կոն-յակ//կո-նյակ, Հակոբ-յան//Հակո-բյան, հորել-յար//հորե-լյար, մատ-յան//մա-տյան, սեն-յակ//սե-նյակ, սին-յոր//սի-նյոր, ուխտ-յալ//ուխ-տյալ* և այլն:

Տողադարձի այս գուգաձևությունը չի պահպանվում *երկարա-կյաց, կնքա-զգյաց, բյուրա-բյուր, ամենա-հյուրասեր, ան-հյուրընկալ, լեռնա-գյուղ, ոսկե-հյուս, սառցա-ձյուն, քարա-սյուն* ու նման բաղադրություններում, որոնց սույն վանկային կամ արտասանական և բառակազմական տողադարձումները նույնական են:

2.Անշեշտ և թույլ արտասանվող *ը* ձայնավորը գրական արտասանությամբ առավելապես սղվում, իսկ ժողովրդական արտասանությամբ և բանաստեղծական խոսքում հաճախ պահպանվում է՝ առաջացնելով արտասանության և տողադարձի գուգաձևություն՝

ա/ բառասկզբի *ը* գաղտնավանկին հաջորդած վերջնավանկի *ի* կամ *ու* ձայնավորը շեշտային հնչյունափոխության ենթարկված հետևյալ կրկնաբաղաձայն բայերում՝ *զը-նը-նել/զըն-նել, խը-ճը-ճել/խըճ-ճել, խը-տը-տել/խըտ-տել, կը-ծը-ծել/կըծ-ծել, պը-տը-տել/պըտ-տել, փը-թը-թել/փըթ-թել, քը-թը-թել/քըթ-թել, քը-նը-նել/քըն-նել, , այսպես նաև՝ մը-րը-րիկ/մըր-րիկ, խըր-տընել/խըրտ-նել, սը-րըս-կել/սըրս-կել* և այլն.

բ/վերջնավանկի *ի-ն* մեկ՝ սղված, մեկ՝ *ը-ի* հնչյունափոխված բազմավանկ այլ բառերում՝ *աղջը-կա, աղջ-կա, արճը-ճի, արճ-ճի, խըն-դըրել/խընդ-րել, կարմը-րել/կարմ-րել, մարմը-նի/մարմ-նի, քրը-տը-նել/քըրտ-նել* և այլն.

գ/պատճառական և երկու բաղաձայնից հետո *վ* ածանց ունեցող կրավորական բայերում՝ *թըռ-ցը-նել/թըռց-նել, խաղացը-նել/խաղաց-նել, մերկացը-նել/մերկաց-նել, մոտեցը-նել/մոտեց-նել, վազեցը-նել/վազեց-նել, փախցը-նել, փախց-նել, զըս-պը-վել/զըսպ-վել, թըր-ջը-վել/թըրջ-վել, կազմը-վել/կազմ-վել, տանջը-վել/տանջ-վել* և այլն:

Այսպիսով՝ ժամանակակից գրական հայերենի հնչյունական համակարգի տարբեր ենթահամակարգերում արտահայտված կանոնական և ոչ կանոնական, համագոր և ոչ համագոր գուգաձևությունները զգալի թիվ են կազմում: Նրանց մեծ մասն ունի նրբինաստային, կիրառական, տարածական ու ոճական տարբերություններ, որոնց իմացությունը միայն հնարավորություն կտա համապատասխան խոսքում կատարելու ճիշտ ընտրություն:

¹ Ավետիսյան Յու., Սարգսյան Ա., Թելյան Լ. և այլք, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, Ե., 20016, էջ50:

² Տողադարձի գուգաձևություն*բերվում են ըստ ՀՀ ԿԳ նախարարի 2003թ. հունվարի 14-ի հ.22 հրամանով հաստատված որոշման/ Տե ս Տեքմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Եր., 2006, էջ 295-296:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Երևան, 2006:
2. Աղաջանյան Զ., Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, Երևան, 2007:
3. Ավետիսյան Յու., Տեղաշարժեր արդի գրական հայերենում, Ե., 2011:
4. Ավետիսյան Յու., Զաքարյան Հ., Հնչյունաբանություն. ուղղագրություն, ուղղախոսություն, Ե., 2008:
5. Ավետիսյան Յու., Սարգսյան Ա., Թելյան Լ. և այլք, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, Ե., 20016:
6. Գյուրջիյան Դ., Միասին, անջատ կամ գծիկով գրվող բառեր. հայերեն բառարան-տեղեկատու. Ե., 2001:
7. Գյուրջիյան Դ., Մեծատա՞ռ, թե՞ փոքրատառ. հայերեն բառարան-տեղեկատու, Ե., 2001:
8. Սուքիասյան Ա., Սուքիասյան Ք., Արդի հայերենի ուղղագրական-ձևակազմական բառարան, Ե., 2002:

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Հասմիկ Դազարյան - բ.գ.թ., դոցենտ, ալ. Ս. Արքահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն

E-mail: Hasmik. ghazaryan @mail.ru

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհում խմբագրական կոլեկտիվի անդամ, բ.գ.դ. Ս.Ա. Խանյանը: